

Könyvismertetés.

Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.
Szerkesztették: *Bunyitay Vincze, Rapaics Raimund, Karácsonyi János.* Budapest 1902. Első kötet 1520—1529. XII 591 lap. Második kötet 1904. 1530—1534. 567 lap. Kiadja a Szent István-Társulat. Ára 20—20 korona.

Magyar protestáns egyházunkat is hálára kötelező szolgálatot vállalt magára a Szent István Társulat akkor, midőn a reformáció korából való egyháztörténelmi emlékek összegyűjtését és kiadását munkába vette, melyből már két vaskos kötet megjelent, s úgy a vállalkozás czélja, mint tartalma egyiránt megérdemlik, hogy felhívják érdeklődésünket. Az elsőre vonatkozólag Bunyitay tájékoztat bennünket az Előszóban, midőn azt mondja, hogy azon állapot megszüntetésének óhaja, mely szerint a reformáció korának megismerése nem mindig egykorú források, hanem többnyire száz-kétszáz éves, rokon- vagy ellenszenv sugalta feljegyzés után alakult, vezette nevezett társulat irodalmi és tudományos osztályát, midőn a hazai reformáció és anti-reformációra vonatkozó egykorú adatok összegyűjtését és kiadását elhatározta. Bunyitay a budapesti, hazánk keleti és éjszakkéleti, valamint a bécsi cs. és kir. titkos levéltárakban levő adatokat, Rapaics a nyomtatásban már megjelenteket, Karácsonyi a bányavárosok s az ország nyugati levéltáraiban levőket kutatta fel; a gyűjtést 1520—1570 között levő időre terjesztették csupán ki, s hat kötetre való anyagot hordtak össze.

Dicséretre méltó nagy munka ez, kiváltképen ha tudjuk, hogy a reformáció korára vonatkozó okiratok összegyűjtésének milyen nehézségei vannak, s hogy mi milyen szegények vagyunk ezekben, melyre nézve idézem Bunyitaynak az Előszóban közölt, azon szomoruan érdekes megjegyzését, hogy még olyan levéltárnak az átkutatása is, mint a sárospataki főiskoláé, csak nemleges haszonnal járt, miután kitűnt, hogy abban egykoru adatok után nincs mit keresnünk. Bizony csak nagy utánjárással, és áldozattal lehet a reformáció korára vonatkozó adatokat összegyűjteni, és sakis olyan munkafelosztással, mint Bunyitayék tették, aki maga *hét hónapig* kutatott a bécsi császári levéltárban. De hogy még így sem lehetett teljes ez a gyűjtemény, maguk a

szerkesztők is vallják s az ilyen hiányok kiegészítését, egy pót-kötettel teljesebbé tenni ígérik.

Az első kötet tíz év anyagát 1520 - 1529. öleli fel, és ha a szerkesztők erre vonatkozólag azt mondják is, hogy az ezen időből való adatok arról győznek meg, miszerint nálunk még ekkor nincs reformáció: a kötet áttanulmányozása az ellenkezőről tanuskodik, mert egész sorozatát öleli fel azon királyi-, pápai-, érseki-, püspöki-rendeleteknek, melyek a reformáció terjedésének megakadályozására, mondjuk elfojtására adattak ki, melyekre bizonyára semmi szükség, ha még ekkor nincs nálunk reformáció. Az ebben közölt 514 darab oklevél közül 85-ből határozottan a reformáció magyarországi terjedésére vonatkozó adatokat találunk, mert vagy annak megakadályozásáról, vagy elfojtásáról, vagy a vele rokonszenvezők megbüntetéséről, elhallgattatásáról, egyesek vagy vidékek lutheránusságáról értesülünk belőlük. De ezeken kívül megemlítek még három oklevelet, melyek mindegyike a reformáció terjedésére vonatkozik, de a különben értékes kötetből hiányoznak. Első ezek közül Szatmári György esztergomi érsek rendelete 1521-ből melyben a Luthert és tanait elátkozó pápai bulláknak, hazánk összes nevezetesebb városainak templomaiban szószékről való kihirdetését elrendelte; második, II. Lajos, magyar királynak 1523. május 2-ről való rendelete, melyben Luther könyveinek olvasását a szebeniektől eltiltotta, s azok elkobzását és elégetését elrendelte; a harmadik Giodotto Vincze, velencei követ tudósítása az 1523. decz. 27. budai tanácskozásról, melyen a király azon kérdésére, hogy mi lenne a teendő Luther tanainak terjedése ellenében, Burgis Antal pápai követ azt felelte, hogyha a király a szükséges karhatalmat rendelkezésére bocsátja, ő segíteni fog a bajon.

A Függelékben 1. az erdélyi dominikánusok-, 2 a krakkói magyar tanulók-, 3. a bécsi-, 4. a wittenbergi egyetemen a felöltött időszakban tanult magyarországi ifjak névsorát közlik, míg ugyanitt 5 alatt dr. Karácsonyi János közli: „A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata“ czimű értekezését, és jobb ügyhöz méltó buzgalommal sikra száll *Skultéti Szeverinnek* Wischemius és Gryneus budai reformátorságáról írt felvétele ellen, — továbbá *Iratosinak* az első magyar reformátorok: Kopácsi, Siklósi, Huszár Pál, Radán Balázs és pártfogóikra vonatkozó azon állítása ellen, mintha az 1523. évi 54. tezikket ezek ellen alkották volna, melyet ma már egy prot. történetíró sem vitat, valamint nem vitatja a szintén kifogásolt Szontagh családról szóló tudósítást sem.

A második kötetben 359 oklevelet és három függelékkel közölnek a nagyérdemű kutatók, melyek közül 63 darab a reformáció terjedése és erősödéséről tesz tanubizonytságot. Ime közülük egynéhány mutatóul: Várday Pál esztergomi érsek 1530. ápr.

5-én Besztercebánya városának küldött levelében, fájdalommal említi, hogy jóllehet őseik mindig hiven ragaszkodtak a kath. valláshoz, mindazonáltal most közöttük némelyek, bizonyos plebánosok és predikátorok hamis tanításai által megmételtyeztettek és Luther kárhoztatott eretnekségébe estek; felhívja őket, hogy az ilyen eretnekeket intsék, dorgálják, ha kell börtönnel és más efféle büntetéssel is kényszerítsék az anyaszentegyház egységére való visszatérésre. Azon papokat és szerzeteseket pedig, akik ezen eretnekséget vallják és nyilvánosan hirdetik, vasra verve küldjék hozzá, hogy kihallgathassa őket. (24. l.) Közlik ugyancsak Várday Pálnak a *selmeczbányai és körmöczbányai* tanácsokhoz 1531. márczius 18. kelt két levelét, melyek mindegyikében felhívja őket, hogy nyomozzák ki, kik a lutheránusok városaikban, és akik tévedéseiket vissza nem vonják, azokat megkötözve küldjék hozzá Esztergomba. (125. 126. l.) Bizonyára ettől a megkötözéstől és annak következményeitől félt Spetinger István németlipcei pap, aki a besztercebányaiak meghívását elfogadta ugyan, de elfelejtette a városnak tudomására hozni, hogy ő Esztergomban be van vádolva (30. l.) s úgy látszik nem is foglalta el itt a lelkészi állomást, mert 1530. decz. 1-én Antal eperjesi káplán tudatja a tanácssal, hogy prédikátorrá történt meghívását elfogadja (86. l.), aki hogy csakugyan besztercebányai prédikátor lett, kitűnik Fischer András morvaországi gross-wisternitzi lelkésznek 1534 ben kelt, a városi tanácshoz küldött leveléből, melyben kikel Antal ellen, aki őt a szószékről nyilvánosan gyalázza, hamis tanítónak állítja. Jól ismeri ezt az urat; tudja mily állhatatlan, sőt tudatlan, kit mikor ő még a Szepességen prédikált, Antal pedig Kiszebeni lelkész volt, nyilvános vitatkozásra is felhívott, de eredménytelenül s ekkor hívei el is bocsátották. Bár így tennének vele a besztercebányaiak is. *Mert nem elegendő hogy valaki csak nős legyen, mert egyéb tulajdonságok is megkívántatnak az igazi prédikátoron.* Ő most is kész vele vitatkozni, akár Morvában akár Besztercebányán, csak biztosítsák, hogy nem lesz bántódása, *De hogy meggyőződjenek róla, miszerint ő nem hamis tanító, tehát megküldi nekik a náluk elfogadott egyházi rendtartást, valamint az ágostai hitvallásra adott válaszukat.* (375—378 l.)

Reánk nagy értékűek még a *Dévay Mátyásra* vonatkozó adatok, melyeket Bunyitay a bécsi házi levéltárból közöl, melyek szerint Ferdinánd 1531. szept. 30. rendeletével, fej- és jószágvesztés terhe alatt meghagyta a kassaiaknak, hogy a Luther tévelyeit hirdető két hitszónoknak, kik közül egyik német, másik magyar, elfogatását meg ne akadályozzák, sőt inkább elősegítsék. Ferdinánd az elfogatási parancsot az egri püspöknek küldte, oly utasítással, hogy az említett kassai két lutheránus hitszónokot vasba verve vitesse a pozsonyi várba. (162. 163. l.) Szalaházy Tamás egri püspök nov. 6-án el is fogatta Pekri Lajos

huszáraival Dévayt, és Likava várába vitette, mely miatt Kassán nagy zavargás támadt (171. l.), nem is hagyták nyugodni ezt a dolgot, s a város birája és esküdt polgárai 1532. febr. 22-én kelt levelükben arra kéri a király biztosait és tanácsosait, legyenek segítségére Herszen Gergely küldöttjüknek azon törekvésükben, hogy Dévay Mátyás hitszónokukat kiszabadíthassa (192 l.) Közölve vannak: Fáber bécsi püspöknek Dévay háromszoros kihallgatásáról Ferdinándhoz küldött jelentése, melyben ajánlja, hogy küldjék vissza hazájába, hol az egri püspök a törvények értelmében bánják el vele, a Fáber által szövegezett kérdőpontok és Dévaynak azokra adott feleletei (262—267 l.), melyeket a Tört. tárban Fraknoi már közölt és kár, hogy a teljesség szempontjából nem vették fel magának Dévaynak erre vonatkozólag emlékezetből tett feljegyzéseit is. Ferdinándnak 1533. jul. 23. leveléből bizonyos, hogy Dévay fogságából szerencsésen elmenekült, meghagyja azért az egri püspöknek, hogy tartózkodása helyét puhatolja ki, s ha megtalálják, fogják el és a további intézkedésig fogva tartassák (269 l.); s egy aug. 5-diki levelében is felhívja, hogy Dévay elfogatását segítse elő. (295. l.) Mivel pedig az a hír terjedt el Dévayról, hogy visszament Kassára, vagy valahol a felvidéken tartózkodik, Ferdinánd 1533. nov. 15-én Kassa, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Szeben városokhoz külön-külön rendeletet küldött, melyben annak előrebocsátása után, hogy úgy hallja, miszerint Dévay Mátyás kassai hitszónok, kit elfogatott és Bécsben fogságban tartott, de onnan megszökött, most Kassán vagy valahol Felső-Magyarországon tartózkodik, és azzal ámitja a népet, hogy őt a király ugyan elfogatta, de rögtön szabadon bocsátotta, holott ha még néhány napig börtönében marad, éppen példás büntetésben részesült volna. Inti őket, hogy ne higgyenek neki, hanem bárhol van is, fogják el, tartassák szigorú őrizet alatt, s erről őt, vagy főkapitányát Katzianert azonnal értesítsék, és várják be további intézkedését (296. 297. l.) A 299—300. lapon közlik Brodanicus István, és Frangepán Ferencznek VIII. Henrik angol király római követehez 1533. decz. 1. küldött levelét, melyben tudtják, hogy Magyarország meg van mételvezve a lutheránus dogmától, mert most már nem csupán a legkiválóbb városokban tanítják és prédikálják nyilvánosan a lutheranizmust, hanem Budán is . . . és Brodanicus decz. 10-diki levelében VII. Kelemen pápával is tudatta, hogy Magyarországon egyre terjed a lutheranizmus és mind mélyebb gyökereket ver. (301. l.)

A Függetlenségben a XXIV. szepességi királyi plebános társulatának jegyzőkönyvéből közölnek részleteket a 301—461 lapon, melyekből az itteni reformációra vonatkozólag sok értékes adat meríthetünk, és csak sajnálni lehet, hogy az egész jegyzőkönyvet nem közlik, hadd lett volna még nagyobb világosság. Ugyanitt találjuk a magyarországi salvatorianus szent Ferencz

rendüek közgyűlésének jegyzőkönyveit 1531—1567. (464—530 l.) végül az 1526—1563. években megölt Ferenczrendi szerzetesek névsorát (531—534. l.)

Mind a két kötetet kimerítő betűsoros név- és helymutató zárja be. A könyv nyomása tiszta, papírja finom s ha kifogást akarnánk a kiállításán keresni, csak a lapszámoknak túlmagasan a lapok sarkára való szedése ellen szólhatnánk, mert bekötés alkalmával ez egészen a metszés szélére esik.

Elismerés és dicséret a szerkesztőknek és a kiadó Szent István Társulatnak. Vajha a következő kötetek gyorsabb tempóban követnék egymást.

Thury Etele.

Dr. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömnepére és emlékezetére kiadta a Luthertársaság. Sajtó alá rendezte Dr. Masznyik Endre. I. R. I. kötet. *A 95 tétel magyarázata.* Fordította dr. Masznyik Endre.

Luther 95 tételének magyarázatát „Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute“ cím alatt sajtó alá adta 1518. évi augusztus havában. A kézirat május havában már készen volt, a mint ezt a „Bevezetés“-ből is megtudjuk. Hogy itt (a 33. lap 22. sorában) 1518 helyett 1517 áll, az csak sajtóhiba lehet. A bevezetés végén olvassuk, hogy „az eredeti szöveg latin.“ Feltevésünk, hogy a fordítás csakis az eredeti latin szöveg után fog indulhatni, csakhamar megingott. A fordításnak több helye ugyanis azt látszik bizonyítani, hogy inkább a német fordítás volt irányadó, semmint az eredeti latin szöveg, kivált az olyan helyeknél, a hol a lapidáris latinság némi körülírást tett szükségessé, mely bizonyára másképp alakul a magyarban, ha a fordítás a német befolyástól menten az eredeti után indul.

Hogy a *Staupitz Jánoshoz intézett levélből* egyes helyek elmaradtak, azt nem akarnók a fordítónak hibául felróni. A kihagyások azonban oly csekélyek (a 35. l. 12. soránál a „pœnitentia“ után vagy 3 sor, a 36. lap 17. soránál pedig vagy 12 sor), hogy mégis inkább szeretnők a levelet a maga teljességében birni.

A 36. lap 26. sorában olvassuk, „hogy ehez hasonló dicsekvést még nem látott soha se a világ.“ Latinul: „ut nunquam sit ita magnificari audita“ — scilicet: remissio. Luther nem azt mondja, hogy a világ általjában soha se látott volna nagyobb dicsekvést, hanem csak hogy a remissio satisfactionis ilyen magasztalása mindeddig hallatlan volt. A következő „denique“ pedig itt nem azt jelenti, hogy „ráadásul“; mert Luther nem a *magasztaláson kívül* — mint valami újat, hanem *magában a magasztalásban* látja a felpanaszolt istentelen eretnekséget. Az értelemnek megfelelőbb volna a „denique“ helyében a magyar „Egy szó mint

száz“ semmint a „breviter“ helyében, a hol azt előzőlőg a fordító használta.

A 36. lap 31. sora: „Én azonban, minthogy örült dühöngésük előtt *nem hátrálhattam meg*“... latinul: *occurrere non potens* — tehát: (dühöngésükkel) *nem szállhattam szembe* sat.

37. lap első sor: „a kit csak ezek a dühönczök az aranyos pénzért (hej! „lelkekért“ kellett volna mondanom!) ellenem felbőszíthettek.“ Latinul: *quantum per hos pecuniarum (heus animarum dicendum fuit) zelatores fieri ac perfici potest.* A latinban a szerkezet egyszerű, az értelem tiszta, világos. A *pecuniarum zelatores* — pénzzsarolók, valamint az *animarum zelatores* — lélekkufárok csak *egy* fogalom. A fordítás az *egy* fogalomnak széttevéseivel teljesen lehetetlen és értelmetlen vonatkozásokat létesít. Avagy hová és mire vonatkozzék az a „lelkekért“?

37. l. 19. s. „azt mind saját vesztetre akarom tenni.“ Latinul: *meo solius periculo haec egisse volo* — tehát nem „vesztetre“, hanem csak a magam fejére, felelősségemre.

37 l. 24. s. „Egyébként fenyegetődöz ellenfeleimnek nem tudok másként felelni“... A latin: *minacibus illis meis amicis* — finom ironiáját miért mellőzi a fordítás? A *-ként* képző iránt különös előszeretettel viseltetik a fordító. Nem kívánok erre visszatérni. Csak itt jegyzem meg, hogy nem csak nem restelte egy ily rövid mondatkában az „*egyébként*“ mellett használni a „*másként*“-et, a mikor egyszerűen mondhatná: *Egyébiránt*... nem tudnék *mást* felelni sat.; hanem még az eddig bizonyára teljesen ismeretlen „*egyként*“-tel is gazdagítja szép magyar nyelvünket. Hogy ez a szó annyit jelentsen, mint a latin *aeque*, vagy a német *gleichfalls*, azt ugyan az eredeti szöveg vagy a német fordítás megnézése nélkül bajos volna kitalálni (lásd a 105. l. 18. sorát).

A X. Leo pápához intézett levélben ezeket olvassuk (39. l. 24. s.): „Szintazonkép házról házra regéltek és panaszkodtak a papok kapzsisága miatt és a kulcsok, meg a pápa hatalmát sárbarántották.“ Miután nincsen kitéve, hogy kik regéltek, kik panaszkodtak, az olvasó önkénytelenül a megelőzőkből pótolja az igék alanyát, a miben még meg is erősíti őt a mondatot bevezető „szintazonkép“. E szerint ugyanazok, akik a *botrányt* a pápa nevének tekintélyével *elnémítani* igyekeztek (tehát a búcsúhirdetők) lettek volna a botrányos regélések terjesztői. A latin eredeti a maga egyszerű szerkezetében az ilyen félreértést merőben kizárja. *Verum nihilominus crebrescebant fabulae per tabernus de avaritia sacerdotum*... Magyarul ezt ilyformán gondolnám: Daczára annak (t. i. a pápai tekintélyre való hivatkozásnak) még a csapszékekben is mind sűrűbben terjedeztek a papok kapzsiságáról való híresztelések... A „szintazonkép“-re már tettem észrevételt. A 95 tétel fordításából megtanultuk, hogy annyit jelent mint a latin

item; e helyen (az értelem nagy kárára) megfelel a latin *verum nihilominus*-nak; a 45. l. 28. sorában megint annyi mint *item*, az 57. l. 6. sorában: *iterum*, a 66. l. utolsó sorában: *sicut*, a 94. l. 12. sorában: *pariter*. Nem kívánnék a sokjelentésű(?) magyar szóra több észrevételt tenni.

41. l. 21. s. „Nem rut dolog-e hát, ha ezek a drágalátos lelkek nem csupán engem, hanem velem együtt a fejedelmet, meg az egyetemet is nyilvánosan sárral dobálják meg?” Latinul: *Verum actum ago, quando illi suavissimi homines non verentur* . . . Talán az eredetinek megfelelőbb volna ilyformán: *Én igaz ügyben járok* (vagy: igaz ügyet védelmezek), *míg ezek a drágalátos . . . sat.*

41. l. 6. s. „. . . közrebocsátom ezeket az én bolondos gondolataimat”. Latinul: *meas nugas, declaratorias mearum disputationum*. Az utóbbi három szót a fordítás nem vette figyelembe. Helyes-e a *nugas*-t *bolondos* gondolatoknak mondani, nem tudom. A latin szót sokkal ártatlanabbnak értem. Inkább így mondanám: *apróságaimat, vagy valamivel erősebben: érték nélkül való fecsegésemet.*

Az I. tételben. (42. l. 16. s.) olvassuk: „a kik eddig csak a földieken csüngtetek, a mennyeiekre viseljetek gondot.” Latinul: *ut scilicet nunc coelestia sapiatis, qui hucusque terrena sapuistis*. Szó szerintés talán helyesebben: *hogyan t. i. izleljétek meg immár a mennyieket, a kik mindeddig csak a földieket izleltétek meg.*

II. tétel. 44. l. 28. s. . . . „az egyház beleegyezésével meg is változtatható.” *Az arbitrium ecclesiae nem beleegyezést, hanem rendelkezést jelent.* A változtatás kezdeményezését az egyház nem hagyja másokra, olyformán hogy maga csak beleegyezését adná hozzá, hanem tetszése és belátása szerint maga rendelkezik. Egyébiránt maga az V. tétel fordítása is így értelmezi az *arbitriumot*.

A III. tételben (45. l. 27. s.) nehéz volna kitalálni, hogy e szavak „vagyis abból a szempontból, hogy” — csak annyit akarnak jelenteni, mint a latin *videlicet*.

46. l. 22. s. . . . „a külső jó cselekedetek a bűnbánat és a lélek gyümölcsei”. Latinul: *opera bona foris sunt fructum poenitentiae et spiritus*. A *foris*-t a fordítás helytelenül vonatkoztatja. Helyesebbnek tartanám így: *a jó cselekedetek külsőleg a bűnbánat . . . sat.*

46. l. 36. s. . . . „bárki ha még oly kis esze van is, s ha még oly járatlan is az írásban, könnyen meggyőződhet.” A kicsinylő leszólásnak ily túlhajtását alig indokolja a latin: *cuique mediocriter ingenioso et in scripturis erudito facile patet*.

47. l. első sor: „hogyan tudatlanságukat tisztára kimutassam” ne másoknak, hanem *nekik maguknak* (a latin *eis ipsis* a fordításból kimaradt).

47. l. 4. sor: Miért nem mondja Judásnak az árulót, mikor mindig így szoktuk nevezni, nem pedig Judának?

47. l. 7. sor. A „szentség“ — sacramentum itt csak a sacramentum poenitentiae-re érthető, melyet a fordító más helyeken *szertartásos bünbánatnak* szokott nevezni.

47. l. 19. sor. „a megtérés szentségét“ — Baptismum poenitentiae — egy kis tollhiba!

48. l. 1. sor. „végre“ — denique. Itt is — úgy mint a 36. l. 26. sorában — nem valami ujat akar az eddigiekhez csatolni, hanem csak a már mondottakat erélyesebben összefoglalja. Magyarul tehát: „szóval“...

48. l. 6. s. „ugyan mondd meg nekem, van-e hát annál eszeveszettebb eretnokség, mint a mivel ők maguk a pápát és az apostoli széket káromolják és vádolják.“ Latinul: Quid, quæso, relictum est, vel insanissimis hæreticis, quo et ipsi Papam et sedem Apostolicam blasphemant et criminantur? ... mit hagytak fenn akár a legvadabb eretnekeknek, a mivel a pápát és az apostoli széket még ők is káromolhatnák és vádolhatnak?

A IV. tételben való 7. számú jegyzet (a 444. lapon) könnyen tévedésbe ejtheti a történelemben kevésbé jártas olvasót, a mennyiben Clairvauxi Bernátnak nem általjában „a keresztes háborúk létrehívásánál volt nagy része.“ Hisz az első keresztes hadjárat már 1096-ban megindult, a mikor Sz. Bernát valószínűleg még csak 5 éves gyermek volt. Ő csak a *második* keresztes hadjáratnak volt főindítója (1147-ben).

V. tétel 50. l. 1. sor. „Az első az örök büntetés, az elkárhozottak gyehennája; evvel nekünk semmi dolgunk.“ A latin eredeti csak annyit mond: de qua nihil ad propositum, — azaz, hogy a felállított tételhez ennek semmi köze, a tételhez nincs vonatkozásban.

50. l. 33. s. „az Isten ellenségeit vagyis a *bűnösöket* nem irtaná ki tőstől gyökerestől.“ Latinul: hostes Dei (id est *peccata*) non occideret ad internecionem. Helyesen adja ezt a német fordítás: und rottete die Feinde Gottes (d. i. *Sünden*) nicht mit Stumpf und Stiel aus.

53. l. 6. s. „hogy (a pápa) nem *engedi meg* némelyeknek a kolostorba való belépését vagy erőszakos behurczolását, a mi pedig nem ismeretlen büntetés a kánonok szerint.“ Latinul: non *remittit* ingressionem seu intrusionem quorundam in monasterium. Értelme: hogy a pápa a szerzetesi fogadalom alól nem oldoz fel senkit és ha némelyek (büntetéskép) kolostorba küldettek, e büntetést nem engedi el.

53. l. 9. s. „bűnügyi büntetés“ — criminales poenæ — talán inkább: *főbenjáró* büntetés (?) A bűnügy sokkal újabbkeletű jogtudományi terminus, semhogy a Luther fordításába beleillőnek látnám.

54. l. 24. s. „Ámde, hogy ez semmit sem ér“... Latinul: quod illa nulla sit... Nemcsak hogy nem ér semmit, de magában véve semmi; nem is létezik. A német fordítás szerint: dass dieselbe (Strafe) *nichtig* sei.

56. l. 15. s. „De hogyha ezt mondják, ne higgye el senki.“ Latinul: nemo *tenetur* credere — senki sem *tartozik* elhinni (de azért, a kinek tetszik, ám higgye el!).

56. l. 27. s. Az „ötödik“ bizonyára csak a szedő hibájából csúsztott a szövegbe.

56. l. 30. s. „Folyomány“ — Corollarium — a németben: Zugabe. Talán a magyarban „Toldalék“-nak lehetne mondani.

57. l. 1. s. „De az Írásból azt is ki kell mutatnunk“... Latinul: Sed per Scripturas quoque probandum est. Helyesebben magyarul: De a Szentírásból is be kell bizonyítanunk... t. i. azt, a mit állítottam, — nem pedig azt *is*, mint az eddigieken kívül valami újat.

58. l. 7—9. s. „ezer bikával“ — milibus arietum — Károli fordítása is csak *kosoknak* nevezi —... „az én zsenyémet... szerelmem gyümölcset“... primogenitum meum... fructum ventris mei. Talán elég szép lett volna Károli fordítása szerint is: „Valljon adjam-e *elsőszülöttemet* bűnömnek váltságáért? az én *méhemnek gyümölcset* az én lelkem gonoszságának váltságáért?“ — A sokértelmű *zsenyével* és a kétértelmű *szerelmem gyümölcseivel* szemben a csak egyértelmű és határozott kifejezést választanók, a melynek hallatánál mindenki azonnal tudná, hogy voltaképen miről van szó.

A VII. tétel tárgyalásánál (60. l. 3. sor alulról) olvassuk: „a kit meg akar építeni, azt előbb *megrontja*“. A latin szerint *destruit*, nem pedig: *corrumpit*. A német fordítás szerint: den reisset er zuvor ein.“ A magyarban is megfelelőbbnek látszanék: *lerontja*, avagy *lebontja*.

61. l. 21. s. „Itt végez az Isten *végre* idegen dolgot“... Latinul: Hic *denique* operatur opus alienum Deus, ut operatur opus suum. A *denique* itt is azt jelenti, a mit a 48. l. 1. sorában: *Szóval*: itt végez az Isten idegen dolgot, hogy véghezvigye a magáét.

62. l. 26. s. „benső önvizsgálat“ — latinul: experientia intus. A német fordítás szerint: innerliche Erfahrung und Empfindung. Tehát: benső tapasztalat.

63. l. 10. s. „hogy az ember a kegyelem felől bizonytalanságban van; olyan az, ha jelen vagy, mintha távol vagy.“ Latinul: ut homo incertior sit de gratia cum fuerit praesens, quam cum est absens. A kegyelem felől az ember nagyobb bizonytalanságban van, mikor az (t. i. a kegyelem) jelen van, mint a mikor nincs jelen.

63. l. 30. s. „minekelőtte Krisztus megvigasztalta őt.“ La-

tinul: antequam Christus se erigeret. Károli fordítása szerint (Ján. 8, 10): Mikor pedig Krisztus felegyenesítette volna *magát*.

64. l. 7. s. „mivel látta, hogy őt a bűnnek félelme összetörte és leverte“. Latinul: videbat eum terrore peccati conquassari et deficere. Hogy a fordítás a szenvedő igealakot a lehetőség szerint kerüli, az nagyon helyesen van; de ne történjék ez az értelem rovására. Itt az értelem: Dávidot a bűnének felismerésével járó rettegés összetörte és Dávid — defecit — elalélt, egészen oda volt. A német fordítás szerint: er wurde ohnmächtig.

64. l. 21. s. „Igy hát a kegyelem Isten bűnbocsánatának eredménye, a pap bűnbocsánata viszont békességet szerez.“ Latinul: Igitur remissio Dei gratiam operatur, sed remissio sacerdotis pacem. Az eredetinek megfelelőbbnek látnám szó szerint ily formán: Tehát az Isten bűnbocsánata a kegyelmet munkálja, a pap bűnbocsánata pedig a békességet. Így könnyebben szemlélne az olvasó a párhuzamosságban az ellentétet is, mely szerint a bűnbocsátó kegyelem az Istennél van, a békesség pedig az ember szívében.

65. l. 29. s. „abban a Krisztusban hinnének“... Latinul: *deberent* Christo credere. Azaz: kénytelenek volnának, *kellene* hinniök.

68. l. 6. s. „egy bizonyos komédiás“ — quendam Mimum — németül: ein Gaukler. — Ha Mimus tulajdonnév, akkor „egy bizonyos Mimus“; ha pedig csak „Gaukler“, akkor nem lehet egy *bizonyos* komédiás.

68. l. 10. s. „ezután nemsokára“... statim — alsbald — *azonnal*.

68. l. 22. s. „A Sententiák könyve alapján“ — ex illa sentina. Igaz hogy Luther¹ a sententiák könyvét érti, de maga a *sentina* szó annyit jelent, mint — bocsánat! — póczgödör.

A VIII. tételben a „morituri“ — többnyire holtaknak vannak mondva, míg ők még csak haldoklók, a halál révén állók. Egy helyen (74. l. 6. s.) halandóknak mondja őket a fordítás. Pedig a magyarban szintoly nagy a különbség a halandó és a haldokló között, mint a latinban a mortalis és a moriturus között.

71. l. 24. s. Helyes-e a búcsújárást *kerengésnek* is nevezni, azt csakugyan nem tudom, de igenis kételkedem benne.

71. l. 31. s. . . „valóságos csoda . . . hogy t. i. ők ezt a férfiút holta után sem égették el“... Latinul: ut hunc vel mortuum non combusserint. Ilyformán gondolnám: hogy ötet *akár* holta után meg nem égették.

73. l. 1. s. „ép oly kevésbé“ — nihilominus — nichts desto weniger. Magyarul: semmivel kevésbbé. Hogy a fordításban használt szó ezzel épen ellentétes értelmű, azt mindenki láthatja.

75. l. 16. s. „Tizenötödször“ (ide értendő: azzal igazolom tételemet,) hogy . . . Így a következő 6 sornak elő- és utómondatba

való megosztása sem az eredeti szövegnek nem felel meg, sem az értelem megvilágosítására nem szolgál.

77. l. 5. s. „a büntetések elengedésére is“... értelmet zavaró sajtóhiba, e. h. a büntetések elengedése is (t. i. kihat a holtakra.)

A IX. tételnél az „articulus mortis“-rol már mondtak fenn-tartása mellett, a fordítónak mégis annyiban igazat kell adnom, a mennyiben e helyen az articulus csakugyan cikkelyt vagy hit-cikkelyt jelent. De azért nem „a halál hitcikkelye és az utolsó gyötrelem“ van kirekesztve a pápa rendelkezéséből, hanem csak „a halálról és a (végső) szükségről szóló cikkely“.

A X. tétel magyarázatában (79. l. 12. s.) olvassuk: „Avagy követelheti-e (a pápa) alárendeltjeitől azt, a mit ő maga, mint embernél feljebbvaló Istenének nem enged meg?“ — Latinul: An ipse id a suis inferioribus requirit, quod ipse homo suo Deo superiori non permittit? A latin szerint: ... *Amít ő maga mint ember az ő Istenének mint feljebbvalójának nem enged meg?* — Értelme: a pápa, mikor a haldoklóra, a ki már az Isten ítélőszéke elé áll — még kánonszerű büntetést szab, nem engedi át az ítéletet az Istennek, hanem maga ítélkezik; de miképen követelheti akkor az alantas bíróságoktól, hogy ők már ne ítélkezzenek, míhelyt ő valamely vádlottat a maga ítélőszéke elé idézett?

A XI. tétel magyarázatában (81. l. 13. s.) „Az ő teljes feloldozására pedig nincs is szükség.“ Latinul: Perfecta autem eius absolute non eget. A fordítás helytelenül vonatkoztatja a *perfecta*-t a következő *absolute*-re. Az a megelőző *contritio*-ra tartozik. A teljes (töredelem) a pápa feloldozására nem szorult.

82. l. 7. s. „Ha meg isteni kijelentés“... A német fordítás hasonlóan mondja: Wenn Gott sie dafür erklárt... Alighanem ez is félreértésből. Az eredetiben így áll: Si declarat, ergo impossibile est, ut eadem Ecclesia relaxet. Véleményem szerint a declaratnak alanya szintén az Ecclesia. Ha az egyház *kijelenti*, ugy lehetetlen, hogy ugyanő *feloldozta* legyen. Isten a feloldozó, az egyház a kijelentő. A kijelentő és a feloldozó nem lehet egy és ugyanaz.

A XIII. tétel. 85. l. 9. s. „kárhoytatandó“ — talán kissé erős. A latin reprehendenda-nak alighanem jobban megfelelne a magyar roszalendő.

87. l. 21. s. „visszatérek az én következtetésemhez.“ A latin conclusio-t a fordítás mindeddig *tétel*-nek szokta nevezni. Maradjunk csak e mellett. Ne hozzunk be helyébe se következtetést se „következményt“ (XIV. tétel, 89. l. 12. s.).

A XV. tétel magyarázatában (91. l. 8. s.) olvassuk: „mintha bizony a fának, meg a kőnek is hite volna.“ Az eredetiben: quasi non et lignum et lapis non credant. Ha kissé nyers formában akarnók magyarul kifejezni azt, a mit az eredeti mond, talán így lehetne: mintha bizony akár a fa, akár a kő nem volna

sztintén a „nem hiszem“ fajtából. Megelőzőleg ugyanis Pighardus eretnekről volt szó, mint a ki „egyre csak azt hajtogatja: Nem hiszem!“ —

91. l. 34. s. „egyesekről“ — bizonyosan csak sajtóhibából e. h.: a kegyesekről (quando *piorum* contraria asserit). — Arra ugyan kevés figyelmet fordítottam, valljon a szentirási helyek mindenütt helyesen vannak-e megjelölve; de épen itt észrevenni véltem, hogy 4 sorral feljebb a „XII. zsoltár“ áll a CXII. zsoltár helyett.

A XVI. tételben a pokolnak, tisztító tűznek és a mennyországna megfelelő lelki állapotok, a desperatio, prope-desperatio és a securitas fordítása elég nehézséget okozhatott. A német fordítás így adja: die rechte Verzweiflung, unvollkommene oder nahe Verzweiflung und Sicherheit. A magyar fordítás szerint: „a kétségbeesés, a kétségkedés és a bizonyosság“. A kinek így nem tetszik, próbálkozzék meg vele és adjon jobbat. Nem mintha javítani akarnék rajta, hanem csak vélemény — vagy nyílt kérdés képen említem, hogy talán lehetne a középső „kétségkedés“ helyett bizonytalanságot is mondani. Ha azonban megáll a tételben a *kétségkedés*, úgy kár volt a magyarázatban (96. l. 2. s.) helyébe ezt tenni: „közel a kétségbeeséshez“, a mi az által még feltűnőbbé válik, a megelőző szavakkal már ismeretes fogalom vagy képzet képen van jelezve, míg az egész fordításban idáig nem volt róla említés.

A XVII. tétel magyarázatában — a 99. l. utolsó sorában — a „Mire kényszeríttessenek?“ csak sajtóhiba lehet e helyett: mire kényszerítenek? — ad quid cogunt? —

100. l. 7. s. „a ki felebarátai iránt minden kötelességének teljesen *eleget tett* és legforróbban óhajtotta, hogy *irányukban* minden tartozását leróhassa“. . . Latinul: proximo suo omnia plenissime *ignovit* et sibi omnia *ignosci* vehementissime cupivit. . . E szerint magyarul: felebarátjának mindent teljességgel *megbocsátott* és a legforróbban óhajtotta, hogy ő neki (magának) is mindenek meg legyenek bocsátva.

100. l. 17. s. Minden megbocsáttatik. . . azoknak, a kik nem szívből, hanem abból adnak alamizsnát, a mi fölösleg.“ Szó szerint kifogástalanul van fordítva. Mégis, hogy az eredetinek értelme minden félreértést kizárólag tisztán kitűnjék, jónak lát-nám így: . . . még azoknak is, a kik nem is szívből, hanem csak abból adnak sat.

100. l. 29. s. „azokat *adják fel*“ — e. h. azokat *oldják fel* (sajtóhiba!).

100. l. 31. s. „nem csupán a büntetés, hanem sokkal inkább a szeretet fogyatkozása miatt bűnhődnek“. . . A vonatkozás határozatlansága azonnal eltűnik, ha így mondaná: nem csupán a büntetés *kedvéért*, hanem sokkal inkább. . .

100. l. 33. s. „mert itt már nekik eszük ágában sincs, hogy tökéletességüket munkálják, vagy, hogyha tökéletesek, a szeretet által minden büntetésen győzedelmet aratva, szabadokká legyenek.“ A fordítás a *hic* szót csak úgy érthette a purgatoriumra és nem erre a földi életre, ha egyuttal a *noluerunt*-ot praesensnek vette perfectum helyett. Az eredeti szöveg: *Animas in purgatorio . . . laborare in poena, quia hic* (a földi életben) *noluerunt* (nem akartak, vagy ha tetszik: eszük ágában se volt) *laborare ad perfectionem, aut si perfectae sunt* (sc. animæ, ezeknek is a tisztító tűzben kell megtisztulniok, quia *hic noluerunt laborare*, mivel a földi életben nem akartak abban munkások lenni, hogy) *omnibus poenis amore triumphatis liberæ esse.*

101. l. 4. s. „a kezdetleges szeretetnek összes cselekedetéért“ . . . Latinul: *pro uno opere incepte charitatis* — azaz: a kezdetleges szeretetnek *egyetlenegy* cselekedetéért. . . .

101. l. 16. s. „levonom csakogy tanácskép végső következtetésemet“ . . . Itt is mester legyen, a ki ki tudja találni, hogy a sok szóból az eredetiben csak ennyi áll: *suadeo conclusionem.* — A conclusióra már volt észrevétel a 87. lapnál. Itt az értelem: tételmet csak véleményképen (mint vitás tárgyat, — vagy nyílt kérdést) figyelembe ajánlom. — Németül: Zum fünften, rathe ich diesen Schluss nur als eine gute Meinung an.

101. l. 27. s. „csak hogy: a lelkek akkor tisztulnak meg, ha a büntetéseket lefizették“ . . . Helyesebbnek gondolnám így: és hogy a lelkek akkor *mondhatók* megtisztultaknak . . . . ut *tum purgatae dicantur* . . . .

A XVIII. tételnél (102 l. 10 s.) visszautalhatok arra a már tett észrevételre, hogy nem csak „a lelkek“, hanem „a lelkek a tisztító tűzben“ — volt az előző tételből pótolandó.

102. l. 15. s. „hogy a kegyelem közlése nélkül *nincs félelem, amely megszűnjék*; azt egyedül a tökéletes szeretet számúzi“. Latinul: *quod sine addita gratia nullus timor pellitur, quem sola perfecta charitas foras mittit.* — Semmi félelem nem űzhető ki a kegyelem közlése nélkül; azt egyedül sat. . . . . Az itt következő sorokban megint ismételve kísért a „következtetés“ a conclusio képviselésében! — V. ö. 87. l. 21. s. —

103. l. 36. s. „mig a buzgóság tartós mint a pokol“. Ugyanezen szentírás hely idézésénél a 92. l. 5. sorában a buzgóság *epekedésnek* volt mondva. Ez a „buzgóság“ vagy „epedés“ a szeretetnek magasabb fokát jelzi. Károli így fordította: erős a szeretet mint a halál, kemény mint a koporsó a *buzgó szerelem.* — Alighanem a német „Eifer“ hozta a buzgóságot a magyar fordításba. Pedig az az *Eifer* annyit is jelent, mint *Eifersucht.*

104. l. 3. s. „Az erő erőtelenségben *végeztetik el.*“ Ebből ugyan nehéz lenne kiérteni azt, amit az eredeti mond: *virtus in infirmitate perficitur* . . . . vagy a német fordítás: *die Tugend wird*

in Schwachheit *vollkommen gemacht*. Pedig öt sorral alább ugyanazt a szót — *perficitur . . . perficit* helyesen értelmezi a fordítás, hogy t. i. *tökéletességre jut* (a szeretet).

104. l. 20. s. A „patakok“ után a *napsugarak* (radii) kimaradtak.

104. l. 25. s. „és ez uton *bizonyos folyton tartó* növekedésre is“ (van a lelkeknek szükségük). Az eredetiben csak ennyi áll: *ac per hoc et augmentum*.

105. l. 8. s. „s végre a vég“. — Nem tekintve azt, hogy e szavak már nem Zsidókhöz irt levélből, hanem a Korinthusbeliekhez irt első levélből (15, 24.) vannak idézve, ha tehát idézőjelet alkalmaz a fordítás, azt valamivel előbbre kellett tenni; maga a „*végre a vég*“ nemcsak rosszul hangzik a maga tautológiájával, de nem is felel meg sem a latin eredetinek sem a bibliai görög eredetinek (*deinde finis — εἶτα τὸ τέλος*).

105. l. 18. 19. s. „Ámde mindez egyként az egész tisztító tűz ellen *szól*, az elkárhozott és üdvözült holtak közt nem *vesznek* fel közbeeső állapotot.“ — Ha *szól*, akkor *vesz*; ha pedig *vesznek*, akkor *szólnak*, — és az előző sorban: *mindezek*. — Az *egyikéntre* már fentebb volt észrevétel.

106. l. 22. s. „Templomkincsből ne ruházz fel senkit.“ *Non est altare alterius nuditate ornandum*. Nem kell az egyik oltárt a másiknak meztelenségével (azaz a másiktól levett ékességgel) feldíszíteni.

107. l. 6. s. „a dél a poklot, az észak az eget jelenti.“ Talán megfordítva? — *per Aquilonem infernum, per Austrum coelum* (intelligunt).

107. l. 16. s. „hogy e mondásban szó sincs a tisztító tűzről, épügy mint ebben“ (pótlandó: *nincs, avagy sincs*) . . . Latinul: *nihil eam (auctoritatem) de purgatorio loqui, non plus quam illam . . .*

A XIX. tételben a 107. lap vége felé megint beköszönt a *következtetés* a *conclusio* (tétel) helyében. Az utolsóelőtti sorban „Először a fentebb mondottakból következtetem . . .“ Itt az eredetiben a logikai kapcsolat ez: *Primo ex supra dictis, si poena purgatorii est pavor ille . . . valde probabile est . . .* Először is a fentebb mondottak szerint . . . nagyon valószínű sat.

108. l. 22. s. „Ha valaki váratlanul halálra ítéltetik, tiszem azt egy olyan egyén, a ki rablók kezébe esett“ . . . *si quis ad indicium mortis inopinatus veniat, puta incidens in latrones*. Itt nem lehet szó halálra *ítéltetésről*. A *venire ad indicium mortis* itt csak annyit jelent, hogy váratlanul eljön valakinek a halála órája.

109. l. 11. s. „hogy egyik-másik léleknek a maga állapota eme bizonytalanságáról *tudomása volt*“ . . . Latinul: *confessas fuisse* — azaz: vallomást tettek.

109. l. 24. s. „olvassuk a gonosz lelkekről“ A daemonokat a szentírás ördögnek szokta nevezni. Jak. lev. II., 19. A lelkek alatt mindig az emberek lelkeit értjük, akár a még élők, akár a már meghaltak lelkeit.

111. l. 8. s. „mintha egyedül az Isten háritaná el róluk a büntetéseket“ . . . quasi Deus solum ab eis auferat poenas . . . magyarul e szerint: mintha az Isten csakis a büntetéseket venné le róluk — (de magától a büntől még se tisztulnának meg). E mellett az eredetiből kimaradt: Cum sit contrarium verius, quod animas potius a poenis auferat — míg ennek ellenkezője közlebb áll az igazsághoz, hogy (nem a büntetést veszi le a lelkekről, hanem) inkább a lelkeket veszi (vagy szabádjítja) ki a büntetésekből.

111. l. 17. s. „hanemha csakis úgy“ — annyi mint a latin: *nisi*;

111. l. 27 s. „hanem ellenkezőleg“ — annyi mint a latin: *sed*. Ha a két latin szócskának ily nyomatékos kibővítése e helyeken a Luther intenciójának megfelelően, úgy bizonyára az eredeti szövegben is volna annak némi nyoma.

111. l. 21. s. „Ámde a búcsú a félelmet nem szünteti meg, sőt *magában véve* csak még inkább növeli“. . . Németül: so viel an ihm ist . . . quantum in eis est . . . *töle telhetőleg*.

112. l. 8. s. „És ha mindjárt a lelkek nem is óhajtának, hogy mi érettük könyörögjünk, mégis csak“ . . . itt a latin *nostrum est* — *ránk tartozik*, vagy: *a mi kötelességünk* — a fordításból kimaradt, — az értelem kárára. A német fordítás így mondja: so ist es doch unsre Schuldigkeit . . .

A XX. tétel magyarázatában a 113. l. 14. sorában említett „bűnbánat“ — poenitentia alatt csak a kánonszerű vagy szertartásos bűnbánat érthető, melyet inkább *vezeklésnek* lehetne nevezni; mert a valódi bűnbánatot a pápa sem engedhette el.

114. l. 3. s. „Sőt inkább dorgálásra méltók, mint olyanok, a kik a mi gyalázatunkra . . .“ Valljon lehet-e ezt a magyarban másokra érteni, mint a kikről épen szó volt? — Pedig az eredeti latin egészen másokra érti. Verum *illi* magis sunt reprehendendi, qui ad ignominiam nostram etc. . . . Ellenben inkább *azok* dorgálásra méltók, a kik sat.

114. l. 5. s. „részben ezekből *puskáznak*, részben pedig a maguk eszéből“. Latinul: ex his enim illi partim acceperunt, partim de suo addiderunt. Lehetséges-e az, hogy valaki a maga eszéből is puskázzon?

114. l. *utolsó sor*: „jobbnak látták inkább kisütetni, hogy nem tudják, ha vajjon a búcsú az esetben, ha a lelkeket semmiféle veszedelem nem fenyegeti, teljesen hiábavaló, avagy értéktelen-e, holott ép ellenkezőleg a legnyomorultabb eljárás a lelkeknek hitvány koholmányt hirdetni, még ha a búcsú a leg-

nagyobb haszonnal járna is.“ — Latinul: *magis placuit fingere, quod nesciunt, cum nullum sit periculum animarum, si indulgentiae etiam nihil essent, ne dum viles; miserrimum vero sit animabus figmenta et illusiones praedicare, etiamsi indulgentiae utilissimae essent.* — Talán ilyformán: (Hogy a bűcsű értéktelenné ne váljék.) jobbnak látták kohlolni olyant, a mit nem tudnak; — abból semmi veszély sem háramlik a lelkekre, ha a bűcsű értéke nem csak csekély, de semmi, — ellenben a legnyomoruságosabb (legveszedelmesebb) dolog, a lelkeknek kohlmányokat és képzelődéseket hirdetni, még ha a bűcsű a legnagyobb haszonnal járna is. — Ha ehhez még kommentár lenne szükséges, csak annyit jegyeznek meg, hogy a „cum“-tól kezdve nem a bűcsű-hirdetők kürtöléseit halljuk, hanem Luthernek magának a meggyőződését.

115 l. 25. s. „ámde az egyház e miatt az élőt nem oldja fel az elégtétel alól.“ Latinul: *Ecclesia tamen viventi non propter hoc relaxat satisfactionem.* A fordítás jó volna, ha az eredetiben így olvasnók: *propter hoc non relaxat.* — Az eredetinek értelme: az egyház nem ebből az okból oldja fel az élőt (*ha* ugyan feloldja.)

A XXI. tétel magyarázatában (119. l. 14. s.) olvassuk: „hogy oly szemtelenül és hozzá büntetlenül *üzérkedjenek a bűcsűval.*“ Az eredetiben csak annyi áll: *ut tam frivole et impune fabulentur.*

119. l. 23. s. „a mit te oly homályos és *önkényes* beszédbe burkolsz.“ Az eredeti szerint: *quod tam obscure et large loqueris.*

A XXIII. tételben (121. l. 12. s.): „értéktelenné válik a bűcsű“ — *vilificabuntur indulgentiae — jöl* van fordítva. De nem volt jól a 118. lapon (5. 16. 30. s.): „érvényen kívül helyezi... érvényüket veszti... érvényét veszti“. — „Érvényen kívül helyezni“ egészen más és erősebb valami, mint „értékben leszállítani“ vagy „valaminek értékét elvenni.“

A XXIV. tétel magyarázatában (121. l. 19. s.) olvassuk: „nem másként, hanem úgy értették azt“... az eredetiben csak ennyi áll: *non secus... intellexisse.*

121. l. 22. s. „hogy ha valaki bűnbocsánatot nyer“ — *quod si quis venias consecutus.* A fordítás ezt a bűnbocsánatot *eddig* bűcsűnak szokta nevezni. Világos is, hogy itt nincsen szó az általános bűnbocsánatról, hanem csak az egyház által osztott (esetleg pénzért is megszerezhető) bűnbocsánatról.

121. l. 31. s. „a halálnak félelme, lévén eredendő bűn és vétek... Latinul: *cum sit vitium fomitis et peccatum.* A német fordítás szerint: *ein Fehler der Erbsünde und wahrhafte Sünde.* A magyar fordításból nem tűnik ki elég világosan, hogy a haláltól való félelem kétféle büntényezőnek eredménye. Itt talán nem ártott volna a német fordításnak is figyelembevétel.

A XXV. *tétel*. magyarázatában (122. l. 30. s.) olvassuk : „hogy hajdanában a szent atyák igen nagyon veszedelmes dolognak *tartották*, ha valamit az előírt mennyei dolgokon felül *tanították*.” Ugy látszik, mintha a két igének egy volna az alanya, mintha ugyanazok az egyházi atyák ilyen dolgokat mégis *tanították* volna, a melyeknek tanítását annyira veszedelmesnek *tartották*. A latin eredeti szerint — esse periculosissimum, aliquid ultra praescriptum coeleste doceri — az ily félreértés lehetetlen.

124. l. 27. s. „És a mint eddig olvastam és látom, az ellenkezőt tartom.” Latinul: Et quantum hucusque lego et video, teneo negativam. Értelme: Azokkal szemben, a miket eddig olvasok és látok, tagadó álláspontomon megmaradok.

125 l. 13. s. „mindezek nem oly kétséges dolgok, mint azok az egyház tisztító tűzben való ítélkező hatalmára vonatkozó merész állítások.” — Latinul: non esse tam dubia, quam sunt audaces illi sermones . . . Magyarul: nem oly kétségesek, mint a milyen merészek azok az állítások az egyháznak a tisztító tűzre szóló ítélkező hatalmáról.

Stettner Gyula.

Ilosvai (Kollár) Vilmos, Az egy-isten szentháromságának fogalma fejlődéstörténeti és ismerettani szempontból. Budapest. Várnai. 1905. 55. Ára 1.60 kor.

Az egész munka alap gondolatát és célzatát ez egy mondatban láthatjuk összefoglalva: „Az emberi lélek természetének olyan törvénye teremtette az egy-isten szentháromságának fogalmát, mely elől képtelen az emberi elme kitérni, bármely alakban, a mitológia, a hit és tudomány bármely formájában, bármely fejlődéstörténeti fokozatán alkossa is meg azt.” A probléma felette érdekes, szokatlan és kényes. Az emberi lélek természetéből, életének törvényszerűségéből akarni levezetni az egy-isten szentháromságának fogalmát olyan merész vállalkozás, mely a legkiválóbb szellemeket is alaposan megpróbálná. Ilosvai Kollár Vilmosnak volt bátorsága e tárgy felvételére, de természetesen nem lehetett sikere fáradozásának. Mert a szentháromság képzetének az emberi lélek természetéből való levonása egyszerűen lehetetlenség. Ez az oka, hogy — a mire Kollár ki sem terjeszkedik — az újkor bölcsészei a szentháromság képzetének ha valamelyes magyarázatára vállalkoztak is, de azt szükségszerűnek, kényszerűnek állítani eszükbe sem jutott. Kollár erre is erőt érez magában s a vallástörténet, az emberi művelődés menetének és a tudományos gondolkodásnak a vizsgálata alapján igyekszik a szentháromsági istenfogalom szükségszerűségét kimutatni. Munkája nemcsak sikertelen, hanem legtöbbször ugyancsak

zavaros is, Mennyire nem lát tisztán, azt ez egyetlen mondata is elegendőképp jellemzi: „Mit értünk az egy-isten fogalma alatt? Azt, hogy az Isten fogalma egy, de az emberi elme a maga sajátos törvényei szerint kénytelen azt három különböző alakulatban, három különböző formában fogni fel, olyképen azonban, hogy kénytelen mégis a három forma mindenikét a másik kettővel azonosítani.“ — A munka különben hét fejezetre oszlik. a melyek mindenike becsületes törekvésről, szép olvasottságról, de sajnálatos felszínességről tanuskodik. Sorra veszi ezekben a természet-, bálvány- és szellem- vagy sokisten imádás, a vallásos költészet (bráhmaizmus, judaizmus, panteizmus), továbbá az immanencia, transcendencia, extramundanitas világnézetét. Majd rátér a nihilizmus, vagyis „az érzeki és értelmi teljes megsemmisülés“ világnézetének vázolására és itt — horibile dictu! — egy kalap alá szedi a buddaizmus, zofizmus és a krisztusi tan — nihilizmusát. Bőséges, de teljesen félreértett idézetek egész halmazával akarja bizonyítani, hogy a keresztyénség a nihil vallása! Az a keresztyénség, a mely a földi életnek a megszentelését, Isten országává való átalakítását tűzi ki az Isten képére teremtett ember mindeneket boldogító hivatásul! De nem csoda, mert szerzőnk még nem tudja különválasztani a keresztyénség jézusi világnézetét, sem bizonyos egyházaknak, sem a keresztyénségen kívül lévő vallásoknak a világnézetétől. Így lesz aztán könyve jóakarató törekvésnek és emésztő szorgalomnak sikerületlen gyümölcsevé.

Raffay Sándor.